

Hof van Utrecht

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
2. Hof van Friesland
3. De Etstoel van Drenthe
4. Hoofdmannenkamer, sinds 1749
Hoge Justitiekamer van Stad en Lande van Groningen
5. Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland
6. Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg
7. Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland
8. Klaring van Overijssel
9. Soevereine Raad te Roermond, Justiz-Collegium te Geldern
en Staats Hof van Gelre te Venlo
10. Hof van Utrecht

De totstandkoming van deze serie 'Procesgidsen' wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-vaderlandse Recht (Stichting OVR). Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit dr. P. Brood, mr. T.J.M. Kolfschoten en prof.mr. C.H. van Rhee.

PROCESGIDS

HOF VAN UTRECHT

Hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken

J.M. MILO EN E.G.D. VAN DONGEN

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van het Mullerfonds.

Afbeelding op het omslag:
Grootzegel van het Hof van Utrecht, wasafdruk.
Collectie Centraal Museum, Utrecht, inv.nr. 949/003.
Image & copyrights CMU/ Adriaan van Dam

ISBN 978-90-8704-554-8

© 2018 Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
Inleiding	9
1 De rechterlijke macht in Utrecht	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Periodisering	13
1.3 Het privaatrecht	19
1.3.1 Een amalgame in de schoot van het gemene recht	19
1.3.2 Utrechts privaatrecht	20
1.3.3 Eigendom als meest omvangrijke recht: de zaak Servaessen tegen Pothuysen	21
1.3.4 Privaatrecht – positie van de vrouw	22
1.3.5 Internationaal privaatrecht in Utrecht	23
1.4 De procedurele regelgeving	23
2 Functionarissen van het Hof te Utrecht	27
2.1 Raadsheren	27
2.2 Overige functionarissen	32
2.3 Advocaten en procureurs	34
3 Competentie van het Hof	37
3.1 Overheidsmachten, rechtspraak en bestuur	37
3.2 Rechtspraak: absolute competentie	38
3.3 Relatieve competentie	41
4 De strafrechtelijke procesgang in het kort	42
5 De civielrechtelijke procedure in eerste aanleg	45
5.1 Verzoekschrift om te dagvaarden	45
5.2 Dagvaarding	46
5.3 Conclusie van eis	47
5.4 Gedaagde: verweren voor de conclusie van antwoord	48
5.5 Conclusie van antwoord	49
5.6 Bewijs door enquête	50
5.7 Vonnis	51
5.8 Tenuitvoerlegging en rechtsmiddelen	52

6	De appelprocedure voor het Hof	53
7	De zaak Van Spangen en Woudenberg tegen Burman	55
	7.1 Inleiding en belang van de zaak	55
	7.2 De feiten van het proces	57
	7.3 Competentie van het Hof, het uitbrengen van de dagvaarding en de conclusie van eis	59
	7.4 Conclusie van antwoord	61
	7.5 Replik en dupliek	61
	7.6 Bewijs	62
	7.7 Sententie van het Hof	63
8	Een zaak in appel: Van Ee tegen Smits	66
	8.1 Inleiding	66
	8.2 Het dossier	67
	8.3 De sententies van het Gerecht van de Stad Utrecht	70
	8.4 Verzoekschrift	72
	8.5 Citatie in appel	76
	8.6 Eis in appel	76
	8.7 Antwoord in appel	81
	8.8 Replik en dupliek	81
	8.9 De litiscontestatie	84
	8.10 Bewijs	84
	8.11 Uitspraak	88
9	Verantwoording	93
	9.1 Het archief van het Hof van Utrecht	93
	9.2 Glossarium	93
	9.3 Gebruikte afkortingen	96
	9.4 Literatuur	97

VOORWOORD

De Stichting Oud-Vaderlands Recht (OVR) heeft enkele jaren geleden het initiatief genomen tot de uitgave van een serie procesgidsen, bedoeld voor gebruikers van de archieven van gewestelijke hoven van justitie in de periode vóór 1811. In deze gidsen wordt in beknopte vorm, aan de hand van een of meer rechtszaken, inzicht gegeven in de procesgang in civiele zaken in eerste aanleg en in hoger beroep.

Inmiddels zijn negen gidsen verschenen: *Staatse Raad van Brabant, Hof van Friesland, De Etstoel van Drenthe, Hoofdmannenkamer, later Hoge Justitiekamer van Groningen, Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, Staatse Raad van Vlaanderen, Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland, Klaring van Overijssel en Soevereine Raad te Roermond, Justiz-Collegium te Geldern en Staats Hof van Gelre te Venlo.*

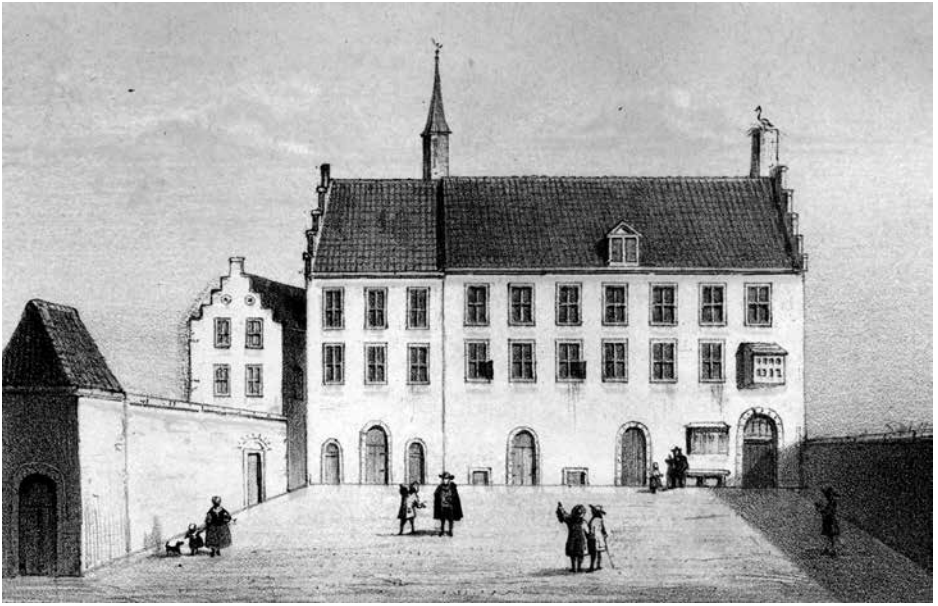
Deze tiende procesgids behandelt de procedure voor het Hof van Utrecht. Een eerste aanzet voor een dergelijke procesgids werd lang geleden gemaakt door dr. M. van de Vrugt, met een ontwerp van een inleiding, een deel over de strafrechtelijke procedure en daarnaast bevatte het aangeleverde materiaal ook enkele overdrukken van gepubliceerde (proces)stukken van de zaak Van Spangen tegen Burman.¹ Daarop werd door de auteurs voortgebouwd.²

De eerder verschenen procesgidsen in deze serie boden houvast en vruchtbaar vergelijkingsmateriaal. De algemene inleiding en de weergave van de zaak van Van Ee tegen Smits zijn van de hand van dr. J.M. Milo. Dr. E.G.D. van Dongen behandelde de zaak van Van Spangen tegen Burman. Beide auteurs becommentarieerden elkaars werk. Anderen lazen eveneens en gaven nuttig commentaar van verscheiden aard, waarvoor de auteurs graag hun dank uitspreken.

Dank gaat voorts uit naar prof. mr. J.J. Hallebeek, die de auteurs wees op de merkwaardige lotgevallen van de bibliotheek van het Hof, naar de medewerkers van de Bijzondere Collecties van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek, van het Utrechts Archief, en naar mr. C. van Schaik, wiens kennis van het gearchiveerde materiaal van het Hof indrukwekkend is.

¹ Gebaseerd op haar bijdrage in J. Hallebeek, H.J. Schepen en S.G.J.N.M. Willaard, *Duizend jaar Utrechtse rechtspraak* (Deventer 2000), 63-93.

² Over de twee behandelde zaken verscheen een kleine voorpublicatie: J.M. Milo en E.G.D. van Dongen, 'Echte mannen, woorden en daden. Eer en schuld voor het Hof van Utrecht in de 18^e eeuw', *Pro Memorie* 2017, 160-175.

C.C.A. Last, *Gezicht op het Provinciaal Gerechtshof in de hoofdgebouwen van de voormalige St.-Paulusabdij te Utrecht, vanaf het voorplein, uit het zuiden.* Collectie Het Utrechts Archief, catalogusnummer 37678.

INLEIDING

De huidige Rechtbank Midden-Nederland te Utrecht staat in een respectabele institutionele traditie van geschilbeslechting in Utrecht. Het Hof van Utrecht was van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw de hoogste rechterlijke instantie voor de provincie Utrecht ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Over de procedure voor dat Hof gaat deze procesgids. Deze procedure kan voor een deel worden gekend uit formele regelgeving en de toepassing van die procedurele regels in rechtszaken. Daarnaast zijn er handleidingen voor de procedurele praktijk, soms gedrukt en uitgegeven, dan weer slechts in manuscript en voor persoonlijk gebruik. De procedure in de vroeg-moderne praktijk leunde sterk op advisering door de academisch geschoolde jurist. De adviezen en consultaties geven dus ook een verhelderend inzicht. Ook daarvan is gebruik gemaakt. Het materiële recht is in de procedure van groot belang. Ook in proceshandleidingen wordt daaraan, anders dan tegenwoordig, vrij veel aandacht besteed. Dat materiële recht is in onze periode het Romeins-Utrechtse recht, en ook dat komt dus aan de orde. De zeer inzichtelijke gids van Verdam¹ bood een prachtige opstap naar het procesrecht van het Hof van Utrecht, zoals dat gestalte kreeg in deze vroeg-moderne juridische wereld vóór de codificatie van Nederlands burgerlijk recht en procesrecht.

Ook in het procedurele recht van het Hof van Utrecht is traditie sterk aanwezig. Dat is niet zo vreemd. De manier waarop geschillen in een samenleving worden beslecht is in alle tijden in meer of mindere mate geankerd in beginselen als openbaarheid, toegankelijkheid, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, hoor en wederhoor – ook in onze vroeg-moderne periode.² Praktische en schijnbaar hedendaagse vraagstukken als beheersing van het aantal procedures, tijdsduur en inzichtelijkheid van de procedure spelen ook in de vroeg-moderne tijd in Utrecht de belangrijkste rol bij veranderingen in de procedurele regelgeving. Procesrecht blijkt

¹ P.J. Verdam, *Romeins-Utrecht Privaatrecht*. Bilthoven 1997.

² I. Giesen, *Asser Procesrecht 1. Beginselen van burgerlijk procesrecht* (Deventer 2015): toegang, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, hoor en wederhoor, redelijke termijn en motiveringsplicht; met ook aandacht voor de provinciale procedure, R.T.H.P.L.A. van Boneval Faure, *Het Nederlandsche Burgerlijke Procesrecht I* (Leiden 1871), 68. De beginselen van Van Boneval Faure lijken soms ook wat tijdgebonden karakteristieken te zijn; hij noemt openbaarheid, lijdelijkheid van de rechter, onderzoek in twee instanties, toezicht door cassatie, verplichte vertegenwoordiging en niet-kosteloosheid. Alleen hoor en wederhoor en openbaarheid komen overeen. Natuurlijk zijn de beginselen van procesrecht niet pas met Van Boneval Faure aangevangen, dat zal ook uit deze procesgids blijken. Joost de Damhouder laat in 1566 zijn verhandeling over procesrecht aanvangen met een fundamentele uiteenzetting van de goddelijke en menselijke justitie. Zie de Nederlandstalige editie *Practycke in Civile Saecten* ('s-Gravenhage 1626). In 1999 werd een facsimile-editie uitgegeven door J. Monballyu en J.M. Dauwe (Antwerpen 1999).

bovendien een mooi voorbeeld van een rechtsgebied waarin begrippen, regels en systematiek van het positieve recht worden gekopieerd van andere, zeer verwante jurisdicties. Ook dat is niet vreemd, omdat het recht in de lage landen in een gemeenschappelijke academische, Romeins-canonieke traditie stond. Bovendien: in de tijd waarin de procedure tot stand kwam, was Utrecht staatkundig deel van het Habsburgse rijk, waarin uniformering een van de leidende bestuurlijke beginselen was. Veel van de procedurele regels waren al aanwezig, bij de Grote Raad van Mechelen, en eerder, bij het Parlement van Parijs. In die gemeenschappelijke juridische traditie spelen instituties en personen vaak een doorslaggevende rol.³ Veel van de raadsheren in de zestiende eeuw zijn bijvoorbeeld afkomstig van andere Habsburgse hoven met vergelijkbare processuele regels. De onderbouwing van de Utrechtse procesrechtelijke uiteenzettingen door Van Wassenaer vindt bijvoorbeeld plaats met behulp van allerhande gemeenrechtelijke bronnen. Van Wassenaer verwijst zeer vaak naar de procesrechtelijke standaardwerken van Joost de Damhouder en Paulus Merula. *Legal transplants*⁴ zijn van alle tijden, maar werden eertijds door verbondenheid in gemeenschappelijk recht (het *ius commune*) en een magistratelijk 'vrij verkeer' vlotter bewerkstelligd.

In het navolgende gaan wij eerst in op een aantal aspecten in de wording van het Hof van Utrecht en op de in de zeventiende en achttiende eeuw geldende procedurele regels, voordat we een tweetal zaken aan de orde stellen die zich voor het Utrechtse hof hebben afgespeeld, één in de vroegere en de de andere in de latere achttiende eeuw. Het materiële recht komt daarbij aan de orde. In hoofdstuk 1 gaan we in op de externe geschiedenis van de wording van de rechterlijke macht in Utrecht, op het privaatrecht en het procesrecht. Hoofdstuk 2 behandelt de bij het Hof van Utrecht betrokken functionarissen. Hoofdstuk 3 gaat in op de competentie van het Hof. Hoofdstuk 4 behandelt de strafrechtelijke procedure kort. Hoofdstuk 5 beschrijft de civielrechtelijke procedure in eerste aanleg en hoofdstuk 6 de procedure in hoger beroep. Hoofdstuk 7 behandelt de zaak in eerste aanleg voor het Hof van Utrecht tussen de vrouw uit het volk Van Spangen en de hoogleraar Burman. Hoofdstuk 8 beschrijft de beroepsprocedure voor het Hof van Utrecht van de Utrechtse koopman Van Ee tegen de Rotterdamse koopman Smits. Het slothoofdstuk geeft respectievelijk de toegang voor de onderzoeker tot het Hof van Utrecht (9.1), de veel gebruikte termen (9.2), afkortingen (9.3) en de literatuur (9.4).

3 De procedurele regels voor het Hof van Utrecht van 1530 worden bijvoorbeeld vermoed vervaardigd te zijn door Joost Sasbout, uit het Hollandse Hof van 1515-1545, en het Friese hof. Zie Verdam, *Romeins-Utrechts Privaatrecht*, 51, die dit vermoeden aan Van Peteghem toeschrijft.

4 De term is gemunt door Alan Watson in 1974, zie Alan Watson, *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Edinburgh 1974.

I DE RECHTERLIJKE MACHT IN UTRECHT

I.1 Inleiding

De vormende factoren van het Provinciale Hof van Utrecht liggen herkenbaar in het juridische landschap van het herfsttij der middeleeuwen. Ontstaan, ontwikkeling, opheffing en nalatenschap van het Hof van Utrecht, zowel institutioneel als procedureel, staan in zeer nauw verband met staatkundige en politieke ontwikkelingen in de Bourgondische, Habsburgse en zelfstandige Nederlandse gewesten, en reflecteren – heel herkenbaar – een strijd tussen enerzijds uniformering, anderzijds gewestelijk particularisme.

Om de cohesie te bevorderen van de in de loop der tijd verworven gebieden werd in het juridische domein te Utrecht door de Bourgondische en later de Habsburgse landsheren een centralisatiepolitiek gevoerd. Dat was bestuurlijk en juridisch zeer verdedigbaar voor Utrecht. Muller reconstrueerde oude lijnen in recht en rechtspraak te Utrecht.¹ Het eigen Utrechtse recht was zeer divers, voordat Karel V een uniformering voor zijn onderhorige gewesten nastreefde. De diversiteit vond haar oorsprong in eigen recht voor de drie standen (kapittels, ridderschap en stad), in gedurige conflicten over de uitoefening van (overheids)macht, die van oudsher zwak was in het gewest Utrecht. Dat waren conflicten enerzijds van buiten, anderzijds van binnen; enerzijds door aspiraties van Hollandse en de Gelderse gewesten, anderzijds door de intern verdeelde en tegelijk gewestelijk krachtige stad Utrecht. Drie soorten recht en stedelijke rechtbanken, drie rechtsboeken waren redengevend voor een nadere stroomlijning, beschrijft Muller. De rechtsbedeling in de stad, aldus keizer Karel V, was ‘diverschelick, confuselick ende sonder goede ordene’.²

De uniformering in de rechtsverscheidenheid is van grote betekenis geweest voor de wording van het Hof van Utrecht. Verschillende verwante juridische technieken werden daarvoor gebruikt door de landsheren, ook in Utrecht: eenvormige wetgeving, optekening en goedkeuring van gewoonterecht en centralisatie van rechtspraak. Daarbij is voor het gewest Utrecht bovendien van belang dat de stad Utrecht van oudsher de grootste machtspositie had: niet de provincie, noch de andere steden, noch het platteland.³ Op die drie manieren van uniformering gaan we hierna kort in.

1 S. Muller, *Recht en rechtspraak te Utrecht in de Middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1885; verder voor de oudste rechtspraak in Utrecht C.J.C. Broer en M.W.J. de Bruin, ‘De Utrechtse Sint-Paulusabdij en haar jurisdictie’, in: Halbeek, Schepen en Willaard, *Duizend jaar Utrechtse rechtspraak*, 21-62.

2 Muller, *Recht en Rechtspraak*, 5-6. Waarover ook Verdam, *Romeins-Utrecht Privaatrecht*, 11: ‘een rommeltje.’

3 Verdam, *Romeins-Utrecht Privaatrecht*, 38-40.

Eenvormige wetgeving geldend voor alle gebieden onder het gezag van de landsheer stuitte, ondanks hun vaak duidelijke kwaliteit, in het algemeen vaak op verzet. Steeds opnieuw was het grote bezwaar dat deze uniforme regelgeving geen recht deed aan de lokale privileges en gewoonterechten. In Utrecht lag het accent op uniformering wat anders. Door de overheersende positie van de stad Utrecht had het recht van de stad – hoe divers ook – door het gewest heen al een flinke verspreiding langs verschillende wegen: aan andere steden werden stadsrechten toegekend, met expliciete verwijzing naar die van Utrecht; in andere stedelijke rechten werd naar de Utrechtse stadsrechten verwezen; gerechten van andere steden vroegen Utrecht om advies,⁴ en in rechtszaken kwam keer op keer naar voren dat het recht van de stad als aanvullend recht toegepast had moeten worden. Onderwerping van stad en gewest Utrecht in uniforme regelgeving aan een hiërarchisch bovengeschiede landsheer was met name in het strafrecht problematisch.

De tweede manier behelst de optekening en goedkeuring van gewoonterecht, costumen. In de Nederlanden werd deze zogeheten homologatie relatief laat toegepast. In 1531 gaf Keizer Karel V aan de Geheime Raad te Brussel opdracht deze maatregel door te voeren.⁵ De uitvoering werd opgedragen aan de gewestelijke gerechtshoven. Deze dienden zorg te dragen voor optekening en de resultaten op te sturen naar de Geheime Raad. De tekst van de opgetekende gewoonterechten zou door de Raad na eventuele aanpassing worden geaccordeerd, waarna bindende vaststelling van de costumen zou volgen.⁶ De stad Utrecht, de andere steden en het gewest Utrecht waren opmerkelijk volgzzaam in optekening ter goedkeuring van gewoonterecht, zo constateerde Verdam.⁷

De derde techniek gebruikt de ordenende kracht van rechtspraak, door uniformering van rechtsnormen, materieel en procedureel, een hiërarchische ordening van rechtspraak binnen de gewesten en, ten slotte, door een hoogste instantie boven de gewesten. Voor de Nederlanden onder Bourgondisch en Habsburgs bestuur was dat de Grote Raad van Mechelen,⁸ waarbij Utrecht werd aangesloten vanaf 1544, met een appel-mogelijkheid voor *alle die geen, die sullen willen proponereen erreur van eenige vonnissen en sententien, by onsen Raaden van Utrecht gegeven*.⁹ Na afzetting van de landsheer in juli 1581 was van die mogelijkheid geen sprake meer en werd de appel-mogelijkheid op een hoogste hof binnen de provincie gehouden.¹⁰

Rechterlijke organisatie en procesrecht zijn, aldus bezien, mede resultanten van politiek-staatkundige ordening.

4 B.H.D. Hermesdorf, *Te hoofde gaan*, V&M OVR 11.1; Verdam, *Romeins-Utrechts Privaatrecht*, 38-39.

5 J.H.A. Lokin en W.J. Zwalve, *Hoofdstukken uit de Europese Codificatiegeschiedenis* (Den Haag 2014), 278, 342, 351.

6 J.Ph. de Monte Ver Loren, J.E. Spruit, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling* (Deventer 1986), 182 e.v.

7 Verdam, *Romeins-Utrecht Privaatrecht*, 12; Lokin en Zwalve, *Hoofdstukken* (2014), noemen enkel Friesland als volgzame provincie, 351.

8 Waarover C.H. van Rhee, *Litigation and Legislation. Civil Procedure at First Instance in the Great Council for the Netherlands in Malines (1522-1559)*. Brussel 1997.

9 J. van de Water, *Groot placaatboek, vervattende alle placaten, ordonnantien en edicten der ... heeren 's Lands van Utrecht, mitsgaders van de ... heeren burgemeesteren en vroedschap der stad Utrecht tot het jaar 1728 ingesloten*. I-III (Utrecht 1729), II, 1126; verder te citeren als GUP I-III.

10 Wat niet eenvoudig te bewerkstelligen was – zie de resoluties in GUP.

1.2 Periodisering

We kunnen nadere chronologische onderscheidingen maken in de institutionele geschiedenis van de hoogste rechterlijke instantie in Utrecht. Het Hof van Utrecht kent een voorloper in de Bourgondische periode: de Scive, die kort in functie was, van 1473 tot 1477. In 1530 wordt het Hof van Utrecht ingesteld, vanaf 1544 tot 1581 onder de Grote Raad van Mechelen, en dan tot 1795 als hoogste instantie in de provincie Utrecht tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden; het Hof tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806), onder Lodewijk Napoleon (1806-1810) en het Franse keizerrijk.¹¹ De laatste twee periodes zijn een opmaat tot de wording van het provinciale gerechtshof en ten slotte, via de Utrechtse Arrondissementsrechtbank tot de Rechtbank Midden-Nederland.

In 1456 werd David van Bourgondië tot Bisschop van Utrecht gewijd. Dat was te danken aan zijn vader, hertog Philips de Goede van Bourgondië (1396-1467), die tevens graaf van Holland en Zeeland was. De keuze voor deze bisschop was in Utrecht niet zonder slag of stoot gegaan, uiteindelijk gelukt, ondersteund door rijkelijke giften en ook met instemming van de Paus, aldus Wagenaar.¹² De bisschop van Utrecht was niet alleen geestelijk leider van zijn uitgestrekte diocees, maar tegelijk wereldlijk heerser, en niet alleen in Utrecht (het Nedersticht), maar ook in Overijssel (het Oversticht), Drenthe en de stad Groningen. De centralisatiepolitiek van zijn voorzaten was David van Bourgondië niet vreemd, en in Utrecht reorganiseerde hij de rechtspraak, toen hij na jaren meende voldoende greep te hebben op Utrecht, onder de machtsparaplu van zijn halfbroer Karel de Stoute (1433-1477), hertog van Bourgondië, maar tegelijk ook onder meer graaf van Holland, Zeeland, Vlaanderen, en, sinds 1473, hertog van Gelre.

De Scive werd op 17 januari 1474 opgericht als appelcollege voor het Nedersticht, Utrecht, met een instructie in het latijn.¹³ Lang heeft de Scive niet bestaan. Er was steeds verzet geweest tegen deze instelling, en toen in januari 1477 Karel de Stoute sneuvelde in de slag bij Nancy de Bourgondische militaire macht wegviel, zijn dochter Maria van Bourgondië de overige Nederlandse gewesten nog in hetzelfde jaar veel bevoegdheden in het Groot-Privilege moest toestaan, kon Davids opvolger niet anders dan inbinden en de Scive opheffen.¹⁴ Niet elke mogelijkheid voor centralisatie verdwenen. De Bourgondische bisschop behield zijn jurisdictie als *landsheer*, en met een herziene instructie vervulde dat landsheerlijke hof een beperkte appel-

11 Een mooie vogelvlucht sinds 1811 biedt S. de Laat, A. Creutzberg en K. van der Kraats, *Het departement van de Zuiderzee*. Nijmegen 2011.

12 J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie* 4 (Amsterdam 1750), 50 en 60.

13 Met toestemming van de keizer gedateerd 3 oktober 1473, opgericht bij brief van bisschop David van Bourgondië, GUP II, 948-949; zie over de Scive: A.J. Maris, 'Waarom werd bisschop Davids Hooge Raad of Hof de Schijve genoemd', in: *VMOVR*, X, 2 (1950), 249 e.v.; de instructie is te vinden in GUP II, 951-954.

14 Met bewoordingen in een verdrag tussen de Bisschop en de Staten van Utrecht die geen twijfel laten: 'Alsoo sekere twisten ende geschillen kortelyk opgestaan ende verresen zyn tusschen ons op die eene, Praelaten, Dekenen ende Capittelen onser vijf Goidshuysen, onse Ridderschap, Stad ende Steden, aan dese zyden der Yselen onses Gestichts van Utrecht (...) Item, oick mede alsoe wy in tyden verleden een recht gesteld hadden binnen onser stad Utrecht, geheten die Scive, soo hebben wij dat Voirsz. recht van der Scive voor ons ende onzen nakomelingen geheel ende al ten ewigen dage afgesteld.' GUP II, 950.

mogelijkheid in het landrecht binnen het gewest Utrecht. Het hof zetelde bij de verblijfplaats van de bisschop, en dat was vanwege de menigvuldige woelingen aldaar niet de stad Utrecht, maar Wijk bij Duurstede. Ook na de instelling van het Hof van Utrecht in 1530 zouden de zittingen van dit gerecht nog viermaal per jaar door de stadhouder als plaatsvervanger van de afwezige landsheer met een minimum aantal raadsheren in Wijk bij Duurstede worden gehouden, of elders, *dair 't om redenen bat gelegen sal zyn*.¹⁵ Uiteindelijk raakten deze zittingsplaatsen in onbruik – door kosten en ongemak, de meeste zaken deden zich voor in Utrecht en omgeving. Het Hof van Utrecht nam deze landsheerlijke jurisdictie gaandeweg stilzwijgend over. De soevereiniteit van de landsheer als belangrijke herkomst van rechtsprekende bevoegdheden wordt hier geïllustreerd – het verklaart een aantal vroeg-moderne procedurele regels, zoals het verzoek aan het Hof om te mogen dagvaarden.¹⁶

Het wereldlijk gezag over Utrecht werd in 1528 door Karel V verworven, waarmee een einde kwam aan de wereldlijke machtsuitoefening door de bisschoppen – ook bekend als de ‘translatie van de temporaliteit’.¹⁷ De wereldlijke en de geestelijke rechtspraak werden daarmee in Utrecht gescheiden. Het nieuw verworven Utrechtse wereldlijk gezag moest zo snel mogelijk worden ingepast in de bestaande bestuursstructuur van de andere Nederlandse gewesten. Voor de bestuursinrichting van Utrecht werd met name naar het gewest Holland gekeken. Zo werd bijvoorbeeld besloten dat de stadhouder van Holland en Zeeland ook als zodanig voor Utrecht zou functioneren. Het was in eerste instantie de bedoeling dat het Hof van Holland ook zou dienen als beroepscollege voor Utrecht. Felle protesten van Utrechtse zijde brachten de landsheer ertoe dit voornemen te laten varen. Niet zo echter geschiedde met de centralisatiegedachte, en zo stelde keizer Karel V voor Utrecht op 23 maart 1530 een hof van justitie in.¹⁸

Karel V was niet alleen heer van steeds meer gewesten in de Nederlanden, maar ook keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, koning van de Spaanse landen, heerser over grote delen van Italië en over de nieuw ontdekte wereld. Dit vroeg om een efficiënte bestuursinrichting, en een grote reorganisatie van het centrale bestuursapparaat in Brussel voor de Nederlanden probeerde dat te bewerkstelligen. In het grote conglomeraat van hun landen zagen de Habsburgse landsheren – anders dan hun onderdanen – de Nederlanden als een samenhangend geheel.

Zij vaardigden derhalve wetgeving uit, die voor alle gewesten gelijkelijk zou moeten gaan gelden. Het Groot Placaat van Policie zet in 1531 de toon voor de Nederlan-

15 Art. 41 van de Instructie voor het Hof van Utrecht van 1530, opgenomen in: GUP II, 958.

16 Het is eerder gesignaleerd, voor de Procedure voor het Parlement van Parijs vanaf de dertiende eeuw, en de procedure voor de vierschaar, door W.G.Ph.E. Wedekind, *Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling van de procesgang in civiele zaken voor het Hof van Holland in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Assen 1971), 44 e.v., met name voetnoot 230, met verwijzingen naar Aubert (1894) en Spaan (1780).

17 Formeel op 21 oktober 1528, bij ‘Instrument van Overgifte, Cessie en Transport.’ Zie GUP I, 12.

18 Bij ordonnantie van 23 maart 1530. De dagtekening van de ordonnantie is echter 1529. Zie GUP II, 954-959, waar Van de Water ingaat op dit verschil. De dagtekening 1529 berust op de tijdrekening die te Mechelen werd aangehouden – de ‘Styl van den Hove’ – terwijl de ‘Gemene Styl’ te Utrecht werd gehanteerd. De verschillen vonden hun grondslag in een ander begin van het nieuwe jaar – de Utrechtse met kerstmis, de Mechelse met pasen. Over de jaren 1530-1555 schreef P. Jobse een lezenswaardige historische scriptie: *Het Hof van Utrecht 1530-1555*. Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis, Utrecht 1985.